

УДК 908(477):7:37.035

М. М. Качур

Мукачівський державний університет

ПОНЯТТЯ «ПАТРІОТИЗМ» В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

У публікації проаналізовано провідні педагогічні підходи до поняття «патріотизм», уточнено сутність та структуру даної дефініції в гуманітарно-педагогічному контексті та з позиції культурологічного підходу. Категорія «патріотизм» визначається як стійке соціально-психологічне утворення, що характеризує ціннісне ставлення особистості до Батьківщини в органічній єдності національно-етнічного та національно-громадянського аспектів і проявляється в культуротворчій діяльності. Авторка доводить, що культурологічний підхід розгляду поняття «патріотизм» зумовлює концентрацію уваги на здатності й потребі особистості відтворювати соціально-культурний досвід певної спільноти в загальнолюдській культурі.

Ключові слова: патріотизм, виховання, патріотичне виховання, патріот, особистість, освіта, культурологічний підхід, компоненти патріотизму.

Постановка проблеми. Модернізація сучасної української школи неможлива без реформування виховної системи, її спрямування на становлення свідомих громадян і патріотів незалежної української держави. Проблема патріотичного виховання учнівської молоді є однією з найважливіших, оскільки від її вирішення залежить майбутнє нашої держави. В умовах економічної нестабільності, відсутності єдиного духовного стрижня в системі виховної роботи відбувається втрата в учнів позитивного образу України як могутньої незалежної держави з унікальною культурною спадщиною. Тому вкрай необхідно починати патріотичне виховання дітей із раннього віку, з початкових класів школи.

Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти проголошує стрижнем виховання в Україні національну ідею, яка «відіграє роль об'єднуючого та консолідуючого фактора у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави» [2, 179, 181]. Згідно з концепцією патріотичне виховання належить до основних напрямів виховання, проте в його змісті більше акцентуються військово-технічний і героїко-громадянський аспекти патріотизму, порівняно з духовно-естетичним. У сучасній педагогічній науці назріла необхідність уточнення поняття «патріотизм». Тому **метою** даної статті є аналіз провідних концепцій патріотичного виховання задля виявлення сутності та структури даної дефініції в гуманітарно-педагогічному контексті та з позиції культурологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох учених, які досліджували поняття «патріотизм» немає спільного розуміння його дефініції, хоча в окремих складових структури цього явища думки вчених значною мірою збігаються.

Слово «патріот» (patriotes) у перекладі з грецької мови означає «земляк, співвітчизник».

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченко поняття «патріотизм» визначається як «суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється в певних діях і складному комплексі суспільних почуттів, що звичайно називається любов'ю до батьківщини» [7, 356]. Наголошуючи, що виховання патріотизму є найважливішим завданням всієї системи освіти й виховання, він називає наступні прояви патріотизму як принципу моралі: «підкування про інтереси та історичну долю країни й готовність заради неї на самопожертви; вірність вітчизні, що бореться з ворогами; гордість соціальними та культурними досягненнями своєї країни; співчуття до страждання народу і негативне ставлення до соціальних пороків суспільства; повага до історичного минулого вітчизни і успадкування від нього традицій; прив'язаність до місця проживання (до міста, села, області, країни в цілому» [7, 356]. Безперечно, названі прояви можна сформулювати, залучаючи весь комплекс навчальних предметів і форм позакласної роботи.

Автор Українського педагогічного словника С. Гончаренко вважає патріотизм «одним з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури»; вчений наголошує, що патріотизм є соціально-історичним явищем, він виявляється в практичній діяльності у вигляді патріотичних поглядів і переконань і спрямовується на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів» [5, 249].

Суголосно попереднім (проте з новими акцентами) виглядає визначення цього поняття в «Енциклопедії освіти», де патріотизм трактується як «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів» [6, 633]. У концепції нового патріотизму незалежної України дедалі більше уваги приділяється національно усвідомленому ставленню до Батьківщини, що означає прагнення культивувати в собі почуття, волю й

життєві настанови в руслі патріотичної самосвідомості, творчо стверджувати в собі духовне життя свого народу, як своє власне. Це означає встановлення з ним справжньої духовної єдності, об'єктивної взаємодії через сприйняття української мови та історії, державності й правосвідомості, усієї соціонормативної культури. При такому єднанні духовна самотність конкретної людини відходить на задній план, поступаючись місцем національному єднанню. В. Ткаченко також наголошує, що любити Батьківщину і свій народ не означає закривати очі на його слабкості, недосконалість, можливі вади, ратує за конструктивну критику – любовну, стурбовану, животворящу. Серед багатьох засобів він виокремлює як особливо ефективні художньо-естетичні, переконує, що пісня, яку дитина чує з колиски, надає активності, стимулює творчу емоцію, особливий український лад почуттів, викликає стан душевної гармонії і щастя, а хоровий спів «націоналізує й організовує життя», впливає на громадянські почуття [6, 633–634]. Твори літератури (казка, поезія), мистецтва (архітектура, скульптура, живопис, музика, танець, театр) полонять гармонією й ритмом, викликають духовний захват.

Н. Волкова зазначає, що виховання громадянина має бути спрямованим на «розвиток патріотизму, національної самосвідомості, культури міжетнічних відносин, планетарної свідомості, правосвідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, моральності, культурної поведінки особистості»; вона розкриває поняття «патріотизм» як складову громадянського виховання, тобто як «глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, вболівання за його майбутнє» [4, 105]. Отже, патріотизм тлумачиться дослідницею у співвіднесенні щонайперше з національною самосвідомістю, що передбачає усвідомлення себе часткою національної (етнічної) спільноти, носієм національних (етнічних) цінностей», а також із полікультурним, правовим, екологічним і моральним вихованням.

І. Бех і К. Чорна наголошують на ролі національної ідеї в становленні громадянина-патріота України, вважають, що сьогодні відповідає і національному проекту, і українській національній ідеї ідеал справжнього українця – громадянина-патріота, демократа, гуманіста [1, 15]. Повністю погоджуємося з відомими вченими, що виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, активної громадянської позиції визнано проблемою загальнодержавного масштабу. Наводимо визначення поняття цих авторів: «Патріотизм – це любов до

Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею» [1, 17]. Вони також виокремлюють два основні рівні інтерпретації цього багатогранного і складного поняття:

– особистісний, що є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, у реальній поведінці та вчинках;

– суспільний (макрорівень) – це «суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації» [1, 18].

Як зазначають дослідники І. Бех і К. Чорна, з патріотизмом поєднується етнічна самосвідомість громадянина, яка базується на етнічній ідентифікації, що вбирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили, його майбутнє, готовність до праці на користь народу, знання та вміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом [1, 19].

Досліджуючи виховний потенціал початкової освіти, О. Савченко патріотичне виховання пов'язує із громадянським вихованням. Цей напрям у початковій школі, на думку вченої, має на меті формування в дітей знань і уявлень про українське суспільство, рідний край, розкриття на доступному рівні особливостей взаємодії людей у родині, в колективі, в суспільстві, виховання в них особистісного позитивного ставлення до цінностей і символів Української держави; виховання гуманної, соціально активної, відповідальної особистості [9, 147].

Отже, серед дослідників немає спільного розуміння педагогічного статусу категорії «патріотизм», хоча у визначенні цілей патріотичного виховання думки вчених значною мірою збігаються, тому дефініція патріотизму потребує подальшого уточнення, адже багатозначність у тлумаченні терміну розмиває розуміння його сенсу.

Значна частина дослідників кваліфікує патріотизм як один із головних педагогічних принципів: виховання (Б. Кобзар), національного виховання (О. Вишневський), військово-патріотичного виховання (Ю. Руденко).

О. Вишневський будує теорію виховання на підмурку таких цінностей: моральність (абсолютна вічна цінність), патріотизм (національна

цінність), демократизм (громадянська цінність), родинність (сімейна цінність), характерність (цінність особистого життя), природосвідомість (валео-екологічні цінності).

Загалом, як свідчать наукові джерела, українські дослідники, слідом за О. Вишневським [3] виокремлюють три основні різновиди патріотизму:

- *етнічний*, що ґрунтується на почутті власної причетності до певного етносу, його мови, культури, історії;
- *територіальний*, що ідентифікується з певною територією, її ландшафтом, кліматом тощо;
- *державний*, що передбачає вихованість громадянського світогляду.

З огляду на те, що патріотичні цінності є не раціональними абстрактними поняттями, а співвідносяться з конкретною етнонаціональною культурою, лише усвідомлюючи власну причетність до неї, особистість стає свідомим патріотом, носієм цієї культури.

Сучасні педагоги й психологи підкреслюють необхідність усвідомлення та відчуття особистістю власної причетності до Батьківщини, що найефективніше здійснювати на прикладі художньої діяльності учнів, адже саме вона концентрує не лише когнітивні, а також і емоційгенні, енерго-вольові процеси пізнання й самореалізації. Ці особливості яскраво виявляються в українській художній культурі, що усвідомлювали представники етнопедагогіки (кордоцентричність як один із визначальних архетипів української художньої культури).

У роботі І. Беха і К. Чорної виокремлюються теоцентричний, соціоцентричний і антропоцентричний підходи до формування патріотизму; автори підтримують останній з них, найбільш співвіднесений із суб'єктом – особистістю як носієм патріотизму в соціумі, а метою патріотичного виховання вважають становлення громадянина-патріота України [1]. Гуманістичні виховні системи надають перевагу останньому, хоча не заперечують і двох попередніх підходів.

За визначенням Р. Петронговського, патріотизм – це здатність особистості ідентифікувати себе з українським народом, з громадянами Української держави та потреба в постійному самоствердженні з метою власного духовного й інтелектуального зростання, що сприяє прогресу самого суспільства», а в структурі патріотизму (в соціокультурному вимірі) він виділяє когнітивний, етноідентифікаційний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти [8, 8].

Поняття «патріотичне» впливає з поняття «національне» та «етнічне». Разом із тим у вирішенні завдання формування патріотизму на державному

рівні, а не вузько етнічному, важливо також подолання в учнів недовіри й підозрливості у ставленні до інших народів і націй, сприяння толерантності міжнаціональних відносин в умовах багатонаціональної держави.

Висновки. Отже, узагальнюючи проведений науковий аналіз джерел з даної проблеми, можна дати уточнене визначення поняття «патріотизм», враховуючи його гуманітарно-педагогічний контекст: це – стійке соціально-психологічне утворення, складна інтегральна якість особистості, яка характеризує її ціннісне ставлення до Батьківщини в органічній єдності національно-етнічного та національно-громадянського аспектів і проявляється в культуротворчій діяльності.

Культурологічний підхід розгляду поняття «патріотизм» зумовлює концентрацію уваги на здатності й потребі особистості відтворювати соціально-культурний досвід певної спільноти – етносу, народності, національності – в загальнолюдській культурі. Через механізм духовного привласнення етнокультурних цінностей та творчу самореалізацію людина опановує соціально-культурний досвід. Тому у вихованні патріотизму важливо не тільки організувати емоційно забарвлене сприймання культурних цінностей, а й стимулювати активну діяльність учнів, використовуючи соціокультурне довкілля дитини – фольклор, мистецькі цінності, пам'ятки історії та культури, природні ландшафти та інші еколого-естетичні чинники.

Узагальнення наведених вище наукових джерел свідчить, що дослідники виокремлюють такі складники патріотизму, як любов до Батьківщини та свого народу, знання мови й історії, інтерес до національної культури загалом, до народних традицій, відданість, готовність до її захисту. До структури патріотизму входять когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльно-творчий, етноідентифікаційний і полікультурний компоненти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України: (програмно-виховний контекст) / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К. : ІПВ АПН України, 2008. – 40 с.
2. Виховна робота в закладах освіти в Україні : зб. нормативних документів та метод. рек. / М-во освіти України. Ін-т змісту і методів навчання. – К. : ІЗМН, 1990. – Вип. II. – 1990. – 335 с.
3. Вишневський О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси / Омелян Вишневський ; Львів. обл. наук.-метод. ін-т освіти ; Львівське обласне пед. т-во імені Г. Ващенко. – Львів, 1996. – 238 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник / Наталія Павлівна Волкова. – К. : Академія, 2001. – 576 с.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

6. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г.Кремень ; [заст. голов. ред. О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

7. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – 514 с.

8. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання / Р. Р. Петрогновський. – К., 2002. – 21 с.

9. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : [посіб. для вчителів і методистів почат. навчання] / О. Я. Савченко. – К. : Богданова А.М., 2009. – 226 с.

РЕЗЮМЕ

Качур М. М. Понятие «патриотизм» в украинской научной педагогической мысли.

В публикации проанализированы ведущие педагогические подходы к понятию «патриотизм», уточнена сущность и структура данной дефиниции в гуманитарно-педагогическом контексте. Категория «патриотизм» определяется как устойчивое социально-психологическое образование, что характеризует ценностное отношение личности к Родине в органической связи национально-этнического и национально-гражданского аспектов и проявляется в культуротворческой деятельности. Автор обосновывает, что культурологический подход рассмотрения понятия «патриотизм» вызывает концентрацию внимания на возможности и необходимости личности воспроизводить социально-культурный опыт определенной общности в общечеловеческой культуре.

Ключевые слова: патриотизм, воспитание, патриотическое воспитание, патриот, личность, образование, культурологический подход, компоненты патриотизма.

SUMMARY

Katchur M. The notion of «patriotism» in Ukrainian scientific pedagogical thought.

The article deals with disclosing of meaning of the notion of «patriotism». Leading pedagogical approaches to the definite problem have been analysed, the content and the structure of the given notion from the point of view of humanities and pedagogy and language and culture approaches have been specified.

It has been proved that the problem of patriotic education of school youth is one of the most important as the future of our state depends on its solution. The lack of common understanding of the pedagogical status of the category of patriotism in the modern pedagogical science has been highlighted by the scientists. The author admits that the majority of the scientists characterize patriotism as one of the main pedagogical principles of education, national education, military patriotic education. The majority of Ukrainian investigators outline three major types of patriotism

- ethnic, which is based on the feeling of self detachment towards separate ethnic group, its language, culture and history;*
- territorial, which is identified with definite territory, its landscape, climate etc.*
- state, that foresees educating of civil outlook.*

On the basis of the made scientific analysis of the sources on the problem of the study, the specified definition of the notion of patriotism has been given, taking into account its humanity and pedagogical context, patriotism is a stable, social, psychological formation, complex integration quality of the personality which characterizes its evaluative attitude

towards motherland in organic unity of national ethnic and national civic aspects, and is displayed in language cultural activity.

Cultural approach to the notion of «patriotism» motivates concentration of attention on personality's ability and need to reproduce social and cultural experience of peculiar community – ethnic group, people, nationality, in panhuman culture.

Human being obtain social and cultural experience through the mechanism of spiritual acquisition of ethno-cultural values and creative self-realization.

That is why it is necessary to organize emotionally coloured acquisition of cultural values and stimulate pupils vigorous activity using social and cultural environment in patriotic upbringing.

Generalization of the above mentioned scientific sources proved that scientists separate the following components of patriotism love to the motherland and people knowledge of the language and history, interests to national culture in general, to national traditions, devotion and readiness for the defense of the motherland.

Key words: *patriotism, education, patriotic education, patriot, cultural approach, patriotism components.*